

Διδάσκων Καθηγητής: Α. Δημητρόπουλος

Εργασία στο Μάθημα: «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα»

*Το Ζήτημα της Τριαδικής Ρύθμισης
του Άρθρου 5§1*

Αικατερίνη – Βασιλική – Αγγελική Εμμανουήλ

ΑΜ:1340200600656

Δ' Εξάμηνο

Τηλ. 6976871674

Περιεχόμενα

<i>Εισαγωγή</i>	<i>Σελ. 3</i>
<i>Το δικαίωμα της προσωπικότητας</i>	<i>Σελ. 5</i>
 <i>Γενικά</i>	<i>Σελ. 5</i>
 <i>Περιεχόμενο</i>	<i>Σελ. 8</i>
 <i>Πεδίο Εφαρμογής</i>	<i>Σελ. 9</i>
 <i>Φορείς</i>	<i>Σελ. 11</i>
 <i>Οριοθετήσεις και Περιορισμοί</i>	<i>Σελ. 11</i>
<i>Το ζήτημα της Τριαδικής ρύθμισης του άρθρου 5§1</i>	<i>Σελ. 13</i>
 <i>Τα δικαιώματα των άλλων</i>	<i>Σελ. 14</i>
 <i>Το Σύνταγμα</i>	<i>Σελ. 17</i>
 <i>Τα χρηστά ήθη</i>	<i>Σελ. 21</i>
<i>Συμπέρασμα</i>	<i>Σελ. 24</i>
<i>Περίληψη / Abstract</i>	<i>Σελ. 26</i>
<i>Λέξεις – Κλειδιά / Key – Words</i>	<i>Σελ. 27</i>
<i>Βιβλιογραφία</i>	<i>Σελ. 28</i>

Εισαγωγή

Η διάταξη του άρθρου 5§1 αποτελεί οπωσδήποτε ένα από τα θεμέλια της σύγχρονης συνταγματικής τάξης, όπως αυτή προδιαγράφει τη σύγχρονη κοινωνική ζωή. Το αντικείμενό της είναι μία από τις ουσιαστικότερες αρχές για τον προσδιορισμό της ανθρώπινης ύπαρξης. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να «ζει», πρέπει να είναι ελεύθερος να καθορίζει το «πως ζει». Αυτό ακριβώς το δικαίωμα αυτοκαθορισμού κατοχυρώνει το άρθρο 5§1, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου και την ελεύθερη συμμετοχή του στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή.

Ωστόσο, δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας πως ζούμε σε μία οργανωμένη κοινωνία. Μία κοινωνία της οποίας υπέρτατος νόμος είναι το Σύνταγμα, το οποίο την οργανώνει και την προσδιορίζει. Προκειμένου να λειτουργήσει αυτή η κοινωνία, που στο σύγχρονο κόσμο γίνεται δεκτό ότι είναι μία κοινωνία ελεύθερων ανθρώπων, δεν μπορεί να υπάρχει ασυδοσία. Η ανθρώπινη συμπεριφορά πρέπει να περιγράφεται από κάποια όρια, τα οποία διαγράφουν το χώρο της ελεύθερης δράσης του ανθρώπου απαλλαγμένου από κάθε ανεπιθύμητη ενέργεια, αλλά και έξω από τα όρια του οποίου η συμπεριφορά του ανθρώπου είναι παράνομη και κοινωνικά απαράδεκτη.

Η προσωπική ελευθερία και τα αναπότρεπτα για την κοινωνική ζωή όριά της αποτελούν την πεμπτουσία κάθε συνταγματικής τάξης. Αυτό είναι το περιεχόμενο της διάταξης του άρθρου 5§1 και αυτό είναι και το αντικείμενο της παρούσας έρευνας. Το Σύνταγμα όρισε στη διάταξη του άρθρου 5§1 ότι κάθε άνθρωπος είναι ελεύθερος να αναπτύσσει την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας. Όμως αυτό μπορεί να το πράξει μόνο εφόσον δεν παραβιάζει τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη.

Έτσι, λοιπόν, η έρευνα αυτή ξεκινά από την παρουσίαση της διάταξης του άρθρου 5§1 και την ανάλυση των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτή. Διευκρινίζεται για ποια ακριβώς δικαιώματα μιλάει το άρθρο 5§1 – ποιο περιεχόμενο και ποιες διαστάσεις τους δίνει το Σύνταγμα, ποιοι είναι οι φορείς των δικαιωμάτων αυτών.

Μία τέτοια προσέγγιση είναι κατ' αρχήν απαραίτητη γιατί διαφορετικά δεν είναι δυνατόν να γίνει αντιληπτή η αναγκαιότητα των οριοθετήσεων που θέτει το

Σύνταγμα, ούτε να κατανοηθεί ότι το Σύνταγμα δεν περιορίζει την ελευθερία του ανθρώπου. Διαπιστώσεις που αποτελούν άλλωστε την επόμενη φάση την οποία διέρχεται η παρούσα έρευνα.

Στο επόμενο στάδιο επιχειρείται πλέον αυτή καθεαυτή η προσέγγιση και ανάλυση των οριοθετήσεων που θέτει το Σύνταγμα κατά τη σειρά που αναφέρονται στη συνταγματική διάταξη – δικαιώματα των άλλων, Σύνταγμα, χρηστά ήθη – χωρίς βέβαια η σειρά με την οποία θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν να διαδραματίζει κάποιον ιδιαίτερο ρόλο. Αυτό στο οποίο πρέπει να εστιασθεί η προσοχή είναι η έννοια που αποδίδεται στις οριοθετήσεις αυτές, στο χώρο ελευθερίας δράσης που σχηματίζουν καθώς και σε κάθε άλλη ιδιαίτερη λειτουργία που ασκούν στο πλαίσιο της προσωπικής ελευθερίας - της διάταξης του άρθρου 5§1, αλλά και του Συντάγματος στο σύνολό του.

Το θέμα είναι βέβαια απέραντο και γι' αυτό μόνο με μερικές πτυχές θα μπορούσε κανείς να καταπιαστεί. Η παρούσα έρευνα αποτελεί μία προσπάθεια να παρουσιαστούν έστω τα ουσιαστικότερα σημεία του «ζητήματος της τριαδικής ρύθμισης του άρθρου 5§1».

Το δικαίωμα της προσωπικότητας

Γενικά:

Η συνταγματική αρχή που κατοχυρώνει την προσωπική ελευθερία, ως ελευθερία της κίνησης και της κάθε δραστηριότητας του ατόμου από τις επεμβάσεις της κρατικής εξουσίας, εστιάζεται στις διατάξεις των άρθρων 5 και 6 του Συντάγματος του 1975, προεκτείνεται όμως και στα υπόλοιπα άρθρα του δεύτερου μέρους του Συντάγματος του 1975 (άρθρα 4 – 25), που απεικονίζουν ανάγλυφα το πλέγμα των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τα οποία η έννομη τάξη της χώρας πρέπει να εξασφαλίζει σε κάθε άνθρωπο, ανεξαρτήτως εθνικότητας ή ιθαγένειας, που βρίσκεται μέσα στα όρια της Ελληνικής Επικράτειας.

Ειδικότερα, οι διατάξεις του άρθρου 5 ανήκουν στα θεμέλια¹ του ελληνικού συνταγματικοπολιτικού συστήματος. Η ελευθερία του ανθρώπου μαζί με την θεμελιώδη αξία της ισότητας αποτελούν τις βασικές συνιστώσες της ανθρώπινης αξίας. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει, λοιπόν, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας στη διάταξη του άρθρου 5§1 ως εξής:

«Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.»

Η διάταξη αυτή έχει ιδιαίτερα γενικό περιεχόμενο, τόσο ώστε μπορεί να οδηγήσει με μία πρώτη προσέγγιση στην εντύπωση ότι απλώς διατυπώνει ρητά τον αυτονόητο για κάθε ελεύθερο συνταγματικό κράτος κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο ότι δεν απαγορεύεται επιτρέπεται. Δηλαδή, η διατύπωση² αυτή μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι με τη διάταξη του άρθρου 5§1 δεν κατοχυρώνεται ένα πρόσθετο αυτοτελές δημόσιο δικαίωμα, αλλά μόνο μία γενική αρχή. Ωστόσο, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η διάταξη του άρθρου 5§1 θεμελιώνει αφενός την προστασία της ελευθερίας του ανθρώπου ως συνταγματικό αγαθό αντικειμενικά και ανεξάρτητα από κάθε συγκεκριμένο φορέα του αντίστοιχου ατομικού δικαιώματος και αφετέρου την αντίστοιχη ατομική ελευθερία υπέρ κάθε φορέα. Υπέρ της άποψης ότι το άρθρο 5§1

¹ Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος: Μητρικά Δικαιώματα – Φυσική Υπόσταση, εκδ. Σάκκουλα, 2007 Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 349.

² Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002 Αθήνα – Κομοτηνή, σελ. 165 – 168.

κατοχυρώνει γνήσιο και γενικό δικαίωμα ελευθερίας τάσσεται και η σύγχρονη ελληνική νομολογία. Τα ελληνικά δικαστήρια δέχονται ότι στο 5§1 βρίσκει το κύριο έρεισμα της η οικονομική ελευθερία και ειδικότερα η επαγγελματική ελευθερία, παράλληλα με άλλες εκδηλώσεις της προσωπικότητας, οι οποίες δεν κατοχυρώνονται ρητά σε επιμέρους διατάξεις που κατοχυρώνουν δικαιώματα στο Σύνταγμα.

Διχογνωμία έχει, ωστόσο, δημιουργηθεί ως προς το χαρακτήρα της διάταξης του άρθρου 5§1. Η μία άποψη³ υποστηρίζει ότι η διάταξη αυτή καλύπτει όλες τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης προσωπικότητας πέρα από τις ειδικότερες εκδηλώσεις της, που κατοχυρώνονται με ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις. Η χρησιμότητά της επομένως είναι μεγάλη και δεν περιορίζεται στην επικουρική κάλυψη των ειδικότερων διατάξεων. Η ταυτόχρονη επίκλησή της είναι επιβεβλημένη, καθώς είναι δυνατό να καλύπτει εκδηλώσεις της προσωπικότητας που δεν καλύπτονται πλήρως από τη μερικότερη διάταξη. Συνεπώς, σύμφωνα με την άποψη αυτή η διάταξη του άρθρου 5§1 έχει πρωτεύουσα σημασία.

Η αντίθετη άποψη⁴ ξεκινά επίσης από τον αναμφίβολα γενικό χαρακτήρα της διάταξης του άρθρου 5§1 σε αντίθεση με τις άλλες διατάξεις που έχουν ειδικό χαρακτήρα. Κατ' ακολουθία, οι ειδικές διατάξεις που αφορούν θεμελιώδη δικαιώματα επικρατούν απέναντι στη γενική διάταξη του άρθρου 5§1. δηλαδή, η διάταξη αυτή έχει επικουρικό ή συμπληρωματικό χαρακτήρα απέναντι στις άλλες διατάξεις, καλύπτοντας τους μη ρητά προστατευόμενους από εκείνες βιοτικούς τομείς των ατόμων. Θεωρείται ως νομικά ανεπίτρεπτη τη σύγχρονη επίκληση της γενικής και της ειδικής διάταξης για την κάλυψη ενός θεμελιώδους δικαιώματος, αφού σκοπός της ειδικής διάταξης είναι ο πλήρης αποκλεισμός της εφαρμογής της γενικής, την οποία συγκεκριμενοποιεί. Η τελευταία αυτή άποψη ελέγχεται⁵ καθώς η επικουρική εφαρμογή της διάταξης στις περιπτώσεις όπου το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδικές διατάξεις δεν φαίνεται ορθή. Αυτό συμβαίνει διότι η εφαρμογή του κανονιστικού περιεχομένου της διάταξης του άρθρου 5§1 δεν εξαρτάται από την ύπαρξη ή όχι ειδικής διάταξης αλλά από αυτό καθ' εαυτό το περιεχόμενό της. Άλλωστε με βάση το περιεχόμενό τους η γενική και η ειδική διάταξη εφαρμόζονται ταυτόχρονα, καθώς το ειδικό αναγκαία υπάγεται στο γενικό.

³ Α. Δημητρόπουλος, όπως παραπάνω (ειδικό μέρος), σελ. 353 – 354.

⁴ Α. Ράικος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (κατά το Σύνταγμα του 1975), Τόμος Β', Τα θεμελιώδη Δικαιώματα, Τεύχος Β', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1984 Αθήνα, σελ. 82 – 86.

⁵ Α. Δημητρόπουλος, όπως παραπάνω (ειδικό μέρος), σελ. 353 – 354.

Όσον αφορά την καταγωγή της διάταξης αυτής στο Σύνταγμα του 1975 πρέπει να σημειωθεί ότι παρόλο που χαρακτηρίζεται από πρωτοτυπία για τα Ελληνικά Συντάγματα, καθώς είναι η πρώτη φορά που εμφανίζεται σε Ελληνικό Σύνταγμα, ουσιαστικά αποτελεί συνδυασμό⁶ της διάταξης του άρθρου 2§1 του Γερμανικού Συντάγματος και της διάταξης του άρθρου 3§2 του Ιταλικού Συντάγματος. Κατά το άρθρο 2§1 του Θεμελιώδους Νόμου: «Γενικό δικαίωμα ελευθερίας, προσωπική ελευθερία: 1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του, εφόσον δεν παραβιάζει τα δικαιώματα των άλλων και δεν προσβάλλει τη συνταγματική τάξη ή τον ηθικό νόμο». Επίσης, κατά το άρθρο 3§2 του Ιταλικού Συντάγματος: «Αποτελεί καθήκον της Δημοκρατίας η άρση των εμποδίων οικονομικής και κοινωνικής φύσεως, που περιορίζοντας στην πράξη την ελευθερία και την ισότητα των πολιτών, παρακωλύουν την πλήρη ανάπτυξη του ανθρώπου και την ενεργό συμμετοχή όλων των εργαζομένων στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική οργάνωση της χώρας».

Ελευθερία⁷ για την ανάπτυξη της προσωπικότητας σημαίνει ευχέρεια του ανθρώπου να δρα αδέσμευτος, σύμφωνα με τις ικανότητές του που απορρέουν από την ιδιαιτερότητά του ως συνειδητού όντος και να πραγματώνει την, κατ' αυτόν, ολοκλήρωση (= ανάπτυξη) της σωματικής, ψυχικής, πνευματικής, ηθικής και κοινωνικής υπόστασής του, δηλαδή να αυτοδιαμορφώνει την προσωπικότητά του, χωρίς να εμποδίζεται από τα κρατικά όργανα.

Πρόκειται ουσιαστικά για το δικαίωμα αυτοδιαθέσεως του ατόμου. Το άτομο υπόκειται μόνο στους περιορισμούς οι οποίοι καθορίζονται στο 5§1 του Συντάγματος. Οποιαδήποτε επέμβαση των φορέων της δημόσιας εξουσίας είναι ανεπίτρεπτη. Απολύτως ασυμβίβαστη⁸ με την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι ιδίως η καθιέρωση από το Κράτος επιτακτικών ή απλώς κατευθυντήριων αρχών, οι οποίες ρυθμίζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας των ατόμων και αποβλέπουν στη δημιουργία ενός ενιαίου τύπου προσωπικότητας των ατόμων. Είναι αυτονόητο ότι η διάταξη αυτή κατοχυρώνει όχι μόνο την ελευθερία δράσης του ατόμου αλλά και την ελευθερία απραξίας του ατόμου.

⁶ Η αντίθετη άποψη υποστηρίζεται από τον Π. Παραρά, ο οποίος υποστηρίζει ότι έχει ληφθεί μόνον από το άρθρο 2§1 του Γερμανικού Συντάγματος, βλ. Π. Παραρά, Σύνταγμα 1975 – Corpus I άρθρα 1 – 50, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1982 Αθήνα – Κομοτηνή, σελ. 140.

⁷ Π. Παραρά, Σύνταγμα 1975 – Corpus I άρθρα 1 – 50, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1982 Αθήνα – Κομοτηνή, σελ. 140.

⁸ Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 96 – 99.

 Περιεχόμενο:

Το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας περιλαμβάνει⁹ τόσο την υλική όσο και την πνευματική ελευθερία του ατόμου. Η υλική ελευθερία αφορά την από τη βούληση του ατόμου υλική δράση και επιχείρηση υλικών ενεργειών. Η υλική ελευθερία περιλαμβάνει την ελευθερία κίνησης, την ελευθερία αυτοδιάθεσης της σωματικής υπόστασης, ενώ δεν περιλαμβάνονται τα προϊόντα της υλικής και σωματικής δραστηριότητας του ανθρώπου. Για το λόγο αυτό η άσκηση οποιασδήποτε ψυχολογικής ή σωματικής βίας αντίκειται στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η πνευματική ελευθερία αφορά την από τη βούληση του ατόμου πνευματική δράση. Αντικείμενο της πνευματικής ελευθερίας είναι η πνευματική υπόσταση του ατόμου, η οποία προστατεύεται ως ικανότητα και δυνατότητα χρήσης των πνευματικών ιδιοτήτων και ικανοτήτων του ανθρώπου. Σε αυτήν περιλαμβάνονται η λογική, η σκέψη όχι όμως και τα προϊόντα της πνευματικής υπόστασης. Επίσης, στο δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας υπάγεται και άρα προστατεύεται και η κοινωνική υπόσταση του ατόμου. Σε αυτή ανήκει κυρίως η νομική αναγνώριση του ανθρώπου, δηλαδή η αναγνώρισή του ως υποκειμένου δικαίου, υποκειμένου δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Από το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, όπως κατοχυρώνεται στη διάταξη του άρθρου 5§1, συνάγεται μία σειρά δικαιωμάτων τα οποία δεν καλύπτονται από τις ειδικές διατάξεις του Συντάγματος που κατοχυρώνουν τα θεμελιώδη δικαιώματα. Τα δικαιώματα αυτά είναι κυρίως τα ακόλουθα¹⁰:

- το γενικό δικαίωμα της προσωπικότητας,
- η ιδιωτική αυτονομία και ιδίως η ελευθερία των συμβάσεων,
- τα δικαιώματα συνάψεως γάμου και ελεύθερης εκλογής συζύγου,
- η σεξουαλική ελευθερία,
- η ελευθερία της πνευματικής ανάπτυξης,
- η ελευθερία της μη συμμετοχής σε σωματείο,
- η ελευθερία να παρουσιάζεσαι στους άλλους όπως θέλεις,
- το δικαίωμα του προσώπου να μη του αποδίδονται μη γενόμενες δηλώσεις ή εκδηλώσεις,

⁹ Α. Δημητρόπουλος, όπως παραπάνω (ειδικό μέρος), σελ. 360 – 362.

¹⁰ Α. Ράικου, όπως παραπάνω, σελ. 100 – 106 και Κ. Χρυσόγονος, όπως παραπάνω, σελ. 173 – 177.

- η αξίωση του μισθωτού έναντι του εργοδότη να τον απασχολεί πραγματικά και
- η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του ανθρώπου προς το κράτος.

Πεδίο εφαρμογής:

Αναμφισβήτητος είναι ο καθολικός χαρακτήρας της διάταξης του άρθρου 5§1. από τη διάταξη αυτή απορρέει προστασία για την κάθε εκδήλωση της ζωής του ανθρώπου, ενώ γίνεται μία προσπάθεια κατηγοριοποίησης από το συντακτικό νομοθέτη των δικαιωμάτων που απορρέουν με την παράθεση τριών πεδίων ελεύθερης συμμετοχής των φορέων στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας. Η αναφορά των πεδίων αυτή δεν περιορίζει την ελευθερία του ατόμου, απλά προσφέρει μια ασφαλή κατηγοριοποίηση των συνταγματικών δικαιωμάτων σε κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά. Σε κάθε περίπτωση και οι τρεις αυτές μορφές συμμετοχής προσδιορίζονται από την τριπλή οριοθέτηση του άρθρου 5§1.

Ο συντακτικός νομοθέτης αναφέρει την ελεύθερη συμμετοχή στην **κοινωνική ζωή** της χώρας σε σχέση με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, με την οποία καλύπτεται κάθε εκδήλωση της προσωπικότητας του ανθρώπου, σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης ζωής. Όσα δικαιώματα δεν προστατεύονται από την κατοχύρωση της ελεύθερης συμμετοχής στην πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας προστατεύονται με την αναγνώριση της ελεύθερης συμμετοχής στην κοινωνική ζωή της χώρας. Ο άνθρωπος μπορεί με τον τρόπο αυτό να διαμορφώνει ελεύθερα τη συμμετοχή του στον κοινωνικό χώρο, ενώ προστατεύεται και η αρνητική κοινωνική ελευθερία, με την έννοια του δικαιώματος κάθε ανθρώπου να μην συμμετέχει σε κοινωνικές εκδηλώσεις ή έστω να συμμετέχει στο βαθμό που επιθυμεί¹¹.

Ως προς την ελεύθερη συμμετοχή στην **οικονομική ζωή** της χώρας, πρέπει να σημειωθεί ότι κανένα Ελληνικό Σύνταγμα δεν περιέχει ρητή συνταγματική διάταξη για την κατοχύρωση της οικονομικής ελευθερίας έναντι του κρατικού, και όχι μόνο, παρεμβατισμού. Ωστόσο, με την προσθήκη στο άρθρο 5§1 του όρου οικονομική ζωή, γεννάται πλέον ερώτημα αν η οικονομική δραστηριότητα προστατεύεται από την πρώτη ή την τρίτη παράγραφο¹² του άρθρου 5. Από το Σύνταγμα προκύπτει με

¹¹ Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 127.

¹² Άρθρο 5§3: «Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο και όπως ορίζει ο νόμος».

μεγαλύτερη ασφάλεια προστασία της οικονομικής δραστηριότητας από την παράγραφο 3. Αυτό συμβαίνει διότι η διατύπωση του άρθρου 1 είναι αρκετά γενική και επιχειρεί την κάλυψη κάθε εκδήλωσης της ανθρώπινης ζωής. Ακόμη, η οικονομική ελευθερία του ανθρώπου σχετίζεται πολύ περισσότερο με τη γενική, καθημερινή δράση του ανθρώπου παρά με την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του¹³. Ωστόσο, έχει διατυπωθεί από άλλους επιστήμονες και η αντίθετη άποψη ότι δηλαδή η ρητή αναφορά του άρθρου 5§1 είναι η μόνη που εξασφαλίζει την συνταγματική προστασία της οικονομικής ελευθερίας¹⁴. Από τη διάταξη αυτή απορρέει το δικαίωμα κάθε ατόμου να συμμετέχει ελεύθερα στον οικονομικό χώρο, στο χώρο δηλαδή που περιστρέφεται γύρω από τον άξονα της οικονομικής αξίας. Φορείς της οικονομικής ελευθερίας είναι όσοι δρουν στην Ελληνική Επικράτεια, ημεδαποί και αλλοδαποί, φυσικά και νομικά πρόσωπα. Η διάταξη δεν αναφέρεται μόνο στα Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου, αλλά και σε εκείνα του δημοσίου. Βέβαια, είναι δυνατό με νόμο να τεθούν εξαιρέσεις σε σχέση με τους αλλοδαπούς.

Επίσης, το Σύνταγμα κατοχυρώνει την ελεύθερη συμμετοχή στην **πολιτική ζωή** της χώρας. Όλα τα πολιτικά δικαιώματα αποτελούν ειδικότερες εκφάνσεις του δικαιώματος ελεύθερης συμμετοχής στην πολιτική ζωή της χώρας. Φορείς του δικαιώματος αυτού είναι κυρίως οι Έλληνες πολίτες. Πρόκειται για κατοχύρωση του εθνικού φρονήματος του κάθε πολίτη¹⁵. Προστατεύεται κάθε πολιτική δραστηριότητα του ατόμου, η οποία δεν προστατεύεται ρητά από άλλες συνταγματικές διατάξεις. Με βάση αυτή την ελευθερία, καθένας έχει το δικαίωμα της έκφρασης των πολιτικών του πεποιθήσεων, ενώ μπορούν να επιβληθούν ορισμένοι μόνο περιορισμοί στις περιπτώσεις των δημοσίων υπαλλήλων και των εργαζομένων στα σώματα ασφαλείας (αστυνομία, στρατός κλπ.), λόγω της θέσης που κατέχουν και μόνο κατά την ώρα υπηρεσίας τους. Ως προς τους δημοσίους υπαλλήλους, τίθεται περιορισμός διότι θα μπορούσαν, κάνοντας χρήση της ιδιότητάς τους, να διαδώσουν τις προσωπικές τους ιδέες, επηρεάζοντας έτσι τους υπόλοιπους. Βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν είναι θεμιτοί τέτοιοι περιορισμοί εκτός της υπηρεσίας, καθώς τότε θα υπήρχε βάνανυση καταπάτηση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους.

¹³ Α. Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα, Α' Ατομικές Ελευθερίες, εκδ. Σάκκουλα, 1982 Θεσσαλονίκη, σελ. 152 επ.

¹⁴ Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 105 επ.

¹⁵ Π. Παραράς, όπως παραπάνω, σελ. 138 επ.

 Φορείς:

Φορείς του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της συμμετοχής στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας είναι κατ' αρχήν κάθε φυσικό πρόσωπο. Στη συγκεκριμένη διάταξη ο συντακτικός νομοθέτης επιφυλάσσει την κατοχυρούμενη προστασία τόσο στους Έλληνες όσο και στους αλλοδαπούς και τους ανιθαγενείς. Η άποψη αυτή προκύπτει αβίαστα από τη λεκτική ερμηνεία της διάταξης, αλλά θα πρέπει να περιοριστεί. Η διάταξη του άρθρου 5§1 κατοχυρώνει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την ελευθερία συμμετοχής στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή. Ως προς την ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας δεν αμφισβητείται η αναγνώριση των σχετικών ελευθεριών σε κάθε άνθρωπο. Ωστόσο, ως προς την ελεύθερη συμμετοχή στην πολιτική ζωή της χώρας θα πρέπει η διάταξη να ερμηνευθεί συσταλτικά και να γίνει δεκτό ότι φορείς του δικαιώματος είναι μόνο οι Έλληνες πολίτες.

Ως προς το ζήτημα αν υποκείμενο των ελευθεριών του άρθρου 5§1 μπορεί να είναι και νομικό πρόσωπο¹⁶ (στη σύγχρονη κοινωνική έννομη τάξη δεν ενδιαφέρει αν πρόκειται για ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου) θα πρέπει να γίνει σχετική διάκριση. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας είναι έννοια που συνδέεται με τον άνθρωπο και την ατομικότητα και εσωτερικότητά του, συνεπώς κατοχυρώνεται μόνο για τα φυσικά πρόσωπα. Αντίθετα, η ευχέρεια συμμετοχής στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή καλύπτει γενικά και τα νομικά πρόσωπα και τις ενώσεις προσώπων.

 Οριοθετήσεις και Περιορισμοί:

Τέλος, τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν είναι ανεπίδεκτα περιορισμών, εφόσον βέβαια δεν θίγεται ο πυρήνας τους, το συνταγματικά προστατευόμενο αγαθό. Ένας πρώτος, εγγενής περιορισμός προέρχεται από το γεγονός ότι προβλέπονται από δικαιοτικούς κανόνες, οι οποίοι αναπόφευκτα καθορίζουν για το καθένα από αυτά ένα, ευρύτερο ή στενότερο, ρυθμιστικό αντικείμενο («πεδίο αναφοράς»), καθώς και σε ποια έκταση κατοχυρώνεται το σχετικό δικαίωμα («πεδίο προστασίας»)¹⁷.

¹⁶ Η αντίθετη άποψη υποστηρίζεται από τον Α. Ράικο, ο οποίος υποστηρίζει ότι η σαφής διατύπωση της διάταξης του άρθρου 5§1 δεν αφήνει περιθώριο αναγνώρισης των δικαιωμάτων αυτών και στα νομικά πρόσωπα. Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 91- 92.

¹⁷ Κ. Χρυσόγονος, όπως παραπάνω, σελ. 65.

Επίσης υπάρχουν κάποιες γενικές οριοθετήσεις οι οποίες αφορούν όλα τα δικαιώματα. Οριοθέτηση¹⁸ είναι ο με διατάξεις δικαίου στο πλαίσιο της γενικής σχέσης πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου, ο προσδιορισμός των ανώτατων ορίων άσκησης του δικαιώματος. Με άλλα λόγια, οι οριοθετήσεις αυτές δεν συνιστούν στην κυριολεξία του όρου περιορισμούς καθώς δεν περιορίζουν την ελεύθερη δράση του ατόμου, αλλά θέτουν τα όρια πέρα από τα οποία η συμπεριφορά του ατόμου χαρακτηρίζεται απαγορευμένη. Έτσι, η οριοθετική λειτουργία, αφενός μεν εξασφαλίζει ένα χώρο ελεύθερης δράσης στον δικαιούχο, αφετέρου όμως εμποδίζει την εισβολή άλλων στην περιοχή του δικαιούχου, αλλά και τον ίδιο το δικαιούχο να υπερβεί τα επιτρεπόμενα όρια άσκησης. Οι οριοθετήσεις, όπως αναφέρθηκε, αφορούν όλα τα δικαιώματα. Για το λόγο αυτό αρκεί η γενική πρόβλεψη στο συνταγματικό κείμενο και δεν είναι απαραίτητο να επαναλαμβάνεται σε κάθε συνταγματική διάταξη. Τρεις είναι οι γενικές οριοθετικές ρήτρες, η ρήτρα της συνταγματικής νομιμότητας, η ρήτρα της κοινωνικότητας και η ρήτρα της χρηστότητας, οι οποίες αναλύονται σε μερικότερες.

Στο άρθρο 5§1 η επιφύλαξη του «εφ' όσον» εισάγει ακριβώς αυτές τις οριοθετήσεις στην άσκηση των σχετικών ελευθεριών του ατόμου. Συγκεκριμένα η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και η ελευθερία συμμετοχής στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας υπόκειται στην τριαδική ρύθμιση που προκύπτει από:

- *τα δικαιώματα των άλλων,*
- *το Σύνταγμα και*
- *τα χρηστά ήθη.*

¹⁸ Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005 Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 169 - 173.

Το ζήτημα της Τριαδικής Ρύθμισης του άρθρου 5§1

Το Σύνταγμα στο άρθρο 5§1 ορίζει: «Καθένα έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη». Αναλύοντας τη διάταξη προέκυψε ότι το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας όπως και τα άλλα δικαιώματα που απορρέουν από τη διάταξη του άρθρου 5§1 δεν είναι «απεριόριστο», το ίδιο το Σύνταγμα θέτει τα όρια της άσκησης του. Συγκεκριμένα, το Σύνταγμα επιτρέπει την άσκηση των δικαιωμάτων του άρθρου 5§1 ως εκεί που δεν παραβιάζονται τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη. Πρόκειται για μία οριοθετική τριάδα, μια τριαδική ρύθμιση αποτελούμενη από τρεις αλληλοσυμπληρούμενες, επάλληλες και ως ένα βαθμό αλληλοεπικαλυπτόμενες ρήτρες.

Η τριάδα αυτή των οριοθετήσεων θεωρείται, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ότι ισχύει για όλα τα συνταγματικά δικαιώματα και όχι μόνο για τα απορρέοντα από τη διάταξη του άρθρου 5§1. Ως προς το Σύνταγμα και τα δικαιώματα των άλλων η γενική ισχύς τους είναι μάλλον αυτονόητη. Όμως το ίδιο πρέπει να γίνει δεκτό για την ταυτότητα του λόγου και για τα χρηστά ήθη. Συνεπώς, οι οριοθετήσεις¹⁹ του άρθρου 5§1 αποτελούν αντικειμενικές συνταγματικές αρχές που αφορούν την ανθρώπινη δράση σε κάθε της εκδήλωση. Δεν αφορούν μόνο την άσκηση από τους φορείς, αλλά καθοδηγούν και τη δράση της διοίκησης, των κρατικών οργάνων γενικότερα. Πρόκειται για αντικειμενικούς κανόνες που αφορούν τη συνολική έννομη τάξη.

Είναι λογικό ότι απεριόριστη κατοχύρωση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, δηλαδή ελευθερία χωρίς όρια, θα μπορούσε να οδηγήσει σε αντίθετα αποτελέσματα. Όμως σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι πρόκειται για περιορισμούς. Περιορισμός²⁰ με την ευρύτερη έννοια του όρου είναι κάθε ανθρώπινη ενέργεια προκαλούμενη συρρίκνωση του νόμιμου γενικού περιεχομένου του δικαιώματος, δηλαδή της κτήσης ή της άσκησης. Η τριαδική ρύθμιση του 5§1 δεν συρρικνώνει το νόμιμο περιεχόμενο του δικαιώματος ελεύθερης

¹⁹ Α. Δημητρόπουλος, όπως παραπάνω (γενικό μέρος), σελ. 177 – 178.

²⁰ Α. Δημητρόπουλος, όπως παραπάνω (γενικό μέρος), σελ. 200.

ανάπτυξης της προσωπικότητας, αντίθετα καθορίζει τα όρια μέσα στα οποία βρίσκεται το νόμιμο περιεχόμενο του δικαιώματος. Έξω από τα όρια αυτά η συμπεριφορά του ατόμου είναι απαγορευμένη και κοινωνικά απαράδεκτη.

Τα δικαιώματα των άλλων:

Η οριοθέτηση της μη παραβίασης των δικαιωμάτων των άλλων διακήρυξαν ήδη οι γαλλικές διακηρύξεις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 1789 (άρθρο 4) και του 1795 (άρθρο 2). Την οριοθέτηση επανέλαβε και η διάταξη του άρθρου 29§2 της Παγκόσμιας Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η οποία ορίζει τα εξής: «Καθένας κατά την άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών του υπόκειται μόνο σε εκείνους τους περιορισμούς, οι οποίοι καθορίζονται από το νόμο με τον αποκλειστικό σκοπό της εξασφάλισης της αναγνώρισης και του σεβασμού των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων και της ικανοποίησης των δίκαιων απαιτήσεων της ηθικής, της δημόσιας τάξης και του γενικού καλού σε μία δημοκρατική κοινωνία»²¹.

Ο συντακτικός νομοθέτης ορίζοντας στο άρθρο 5§1 τη μη προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων εννοεί κυρίως – αλλά όχι μόνο – τα θεμελιώδη δικαιώματα όλων των άλλων φορέων. Ως δικαιώματα, λοιπόν των άλλων δεν νοούνται μόνο τα δικαιώματα του άρθρου 5§1, αλλά γενικότερα όλα τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στα άτομα από το ιδιωτικό και δημόσιο δίκαιο.

Τον όρο «δικαίωμα»²² πρέπει να τον θεωρήσουμε ως στοιχημένο με τη συνισταμένη των σχετικών ορισμών που δίνονται, με διάφορες παραλλαγές, από την παραδοσιακή γενική διδασκαλία του δικαίου και που έχουν ήδη αποκρυσταλλωθεί αλλά και εμπλουτιστεί από τη νομολογία.

Έτσι, ο όρος περιλαμβάνει και τα δικαιώματα προσδοκίας ή ελπίδας, όπως είναι τα δικαιώματα υπό αίρεση. Αντίθετα η διάταξη δεν περιλαμβάνει τα απλά συμφέροντα²³, τα οποία δεν οργανώνονται ειδικά από το δίκαιο²⁴. Υπέρ της γνώμης αυτής²⁵ συνηγορεί στην Ελληνική Έννομη Τάξη και το γεγονός ότι το Σύνταγμα

²¹ Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 157.

²² Β. Καρακώστας, Το Σύνταγμα Ερμηνευτικά Σχόλια – Νομολογία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006 Αθήνα, σελ. 142.

²³ Για παράδειγμα το συμφέρον των υπαρχουσών επιχειρήσεων για τον αποκλεισμό του ανταγωνισμού από την ίδρυση νέων ομοειδών επιχειρήσεων.

²⁴ Βλέπε Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Β', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991 Αθήνα – Κομοτηνή, σελ. 1149 – 1150.

²⁵ Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 158.

(άρθρο 20²⁶) αναγνωρίζει τη διάκριση μεταξύ «δικαιωμάτων» και «συμφερόντων» και κατοχυρώνει το γενικό θεμελιώδες δικαίωμα μόνο υπό την επιφύλαξη των πρώτων.

Επίσης, στην έννοια των δικαιωμάτων των άλλων μπορούν να περιλαμβάνονται τα από τη διάταξη κατοχυρούμενα επιμέρους γενικά θεμελιώδη δικαιώματα και οποιαδήποτε άλλα δικαιώματα, τα οποία όμως έχουν αναμφίβολο συνταγματικό έρεισμα²⁷. Δηλαδή, γίνεται δεκτό ότι η διάταξη εννοεί μόνο τα συνταγματικά κατοχυρούμενα ή καλυπτόμενα δικαιώματα. Από τη διαπίστωση αυτή προκύπτει ότι δεν παρέχεται στην συγκεκριμένη περίπτωση στον κοινό νομοθέτη η εξουσία να καθιερώνει απεριόριστα τέτοια δικαιώματα. Διαφορετικά θα περιοριζόταν υπερβολικά (και άρα απαγορευμένα σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας) το γενικό θεμελιώδες δικαίωμα. Ο κοινός νομοθέτης σε αυτή – όπως και σε κάθε περίπτωση – περιορίζεται σοβαρά από τη γενική αρχή της ισότητας. Μια προσβολή του δικαιώματος του άλλου υπάρχει και στην περίπτωση της διακινδύνευσης αυτού και, ειδικότερα, όταν η επέλευση της ζημίας είναι πολύ πιθανή.

Ωστόσο, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η μη προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων δεν έχει την έννοια ότι δίνεται σε αυτά μια απόλυτη προτεραιότητα²⁸, όταν συγκρούονται με το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Αντίθετα, θα πρέπει να επιχειρηθεί η πρακτική εναρμόνισή τους με την έννοια ότι καταρχήν θα ικανοποιηθούν τα δικαιώματα των τρίτων, όχι όμως έως το σημείο εκείνο όπου θα είχαμε μια οιονεί ισοπέδωση της προσωπικότητας του υποχρέου²⁹.

Στη συνέχεια, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ως «άλλοι» υπό την έννοια του άρθρου 5§1 νοούνται προφανώς όλα τα φυσικά πρόσωπα και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου αλλά και του δημοσίου δικαίου εφ' όσον ενεργούν ως *fiscus*³⁰, όπως για παράδειγμα κατά τη διαχείριση της ιδιωτικής περιουσίας τους. Αντίθετα, είναι αμφίβολο αν τα δημόσια δικαιώματα των φορέων της δημόσιας εξουσίας

²⁶ Άρθρο 20§1: «Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα **δικαιώματα ή συμφέροντά** του, όπως νόμος ορίζει».

²⁷ Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 158.

²⁸ Κ. Χρυσόγονος, όπως παραπάνω, σελ. 169.

²⁹ Για παράδειγμα, ο οφειλέτης χρηματικής παροχής, η οποία κατά την κρατούσα γνώμη, ως ενοχική αξίωση, δεν είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη, δεν μπορεί ασφαλώς να αντιτάξει κατά του δανειστή ότι χρειάζεται τα χρήματα για να αναπτύξει εμπορική δραστηριότητα συμμετέχοντας έτσι στην οικονομική ζωή. Από την άλλη πλευρά όμως, η αναγκαστική εκτέλεση για την ικανοποίηση της αξίωσης του δανειστή δεν μπορεί να φθάσει να στερήσει τον οφειλέτη από τα στοιχειωδώς απαραίτητα προς το ζην, δηλαδή την ελάχιστη υλική βάση της ύπαρξής του.

³⁰ Π. Παραρά, όπως παραπάνω, σελ. 144 και Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 159 – 160.

μπορούν να υπαχθούν στην έννοια των δικαιωμάτων των άλλων. Τέτοια δικαιώματα, όπως για παράδειγμα τα δικαιώματα επιβολής δημόσιων βαρών και ιδίως φόρων και καθιερώσεως μονοπωλίων, περιορίζουν το γενικό θεμελιώδες δικαίωμα μόνο στην περίπτωση που κατοχυρώνονται ρητά σε διατάξεις του Συντάγματος. Υπό αυτή την έννοια τη δημόσια δικαιώματα περιλαμβάνονται στην οριοθέτηση του Συντάγματος και όχι των δικαιωμάτων των άλλων.

Ακόμη, πρέπει να σημειωθεί ότι ως «άλλοι» υπό την έννοια που χρησιμοποιείται στη διάταξη του άρθρου 5§1 δεν μπορεί να θεωρηθεί το κοινωνικό σύνολο. Το κοινωνικό ή γενικό συμφέρον δεν αποτελεί «δικαιώματα των άλλων». Το γενικό συμφέρον προστατεύεται μόνο στο πλαίσιο της οριοθέτησης του Συντάγματος, δηλαδή εφόσον προβλέπεται ρητά από τις συνταγματικές διατάξεις. Από τα δικαιώματα που απορρέουν από τη διάταξη του άρθρου 5§1 μόνο η οικονομική ελευθερία κατοχυρώνεται ρητά από το άρθρο 106 του Συντάγματος υπό την επιφύλαξη του γενικού συμφέροντος³¹. Η επιφύλαξη των δικαιωμάτων των άλλων αποβλέπει αναμφίβολα, όπως προκύπτει και από την καταγωγή της, αποκλειστικά στην προστασία των ατομικών προσωπικών ή ιδιωτικών δικαιωμάτων των ανθρώπων και όχι των συλλογικών συμφερόντων αυτών, δηλαδή των συμφερόντων της κοινωνίας. Σε κάθε περίπτωση, το γενικό συμφέρον δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «δικαίωμα» υπό την έννοια της διάταξης.

Συνεπώς, το άτομο κατά την άσκηση των δικαιωμάτων του οφείλει να μην προσβάλλει, δηλαδή οφείλει να σέβεται τα δικαιώματα των άλλων, κατοχυρούμενα είτε στο Σύνταγμα είτε στην κοινή νομοθεσία. Στη γενική αυτή συνταγματική οριοθέτηση της δράσης του ατόμου εδράζεται η απόλυτη αμυντική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Η οριοθέτηση αυτή μπορεί να θεωρηθεί εν πολλοίς αυτονόητη ενώ κατά κάποιον τρόπο περιέχεται και στην οριοθέτηση του Συντάγματος. Πράγματι, τα «δικαιώματα των άλλων» εμπεριέχονται και στην αρχή της συνταγματικής νομιμότητας, εφόσον το Σύνταγμα και γενικότερα το δίκαιο τα αναγνωρίζει. Ομοίως και τα «δικαιώματα των άλλων» περιέχονται στο Σύνταγμα και κατοχυρώνονται για όλους τους φορείς. Επομένως και στην περίπτωση αυτή ο συντακτικός νομοθέτης – νομοτεχνικά ορθά – απλά αναγνωρίζει *expressis verbis* οριοθέτηση, που ούτως ή

³¹ Άρθρο 106§1 εδάφιο α': «για την εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης και την προστασία του γενικού συμφέροντος το Κράτος προγραμματίζει και συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα στη Χώρα, επιδιώκοντας να εξασφαλίσει την οικονομική ανάπτυξη όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας».

άλλως θα υπήρχε έστω και αν δεν ήταν ρητά αναγραφμένη στη διάταξη του άρθρου 5§1³².

Το Σύνταγμα:

Η οριοθέτηση της μη προσβολής του Συντάγματος πρέπει να αναγνωρισθεί ως μη προσβολή του «παρόντος Συντάγματος»³³, δηλαδή αυτού τούτου του κειμένου του Συντάγματος 1975/1986/2001. ο όρος Σύνταγμα, λοιπόν, χρησιμοποιείται αναμφίβολα υπό την τυπική έννοια του. Δηλαδή στην έννοια του Συντάγματος υπάγεται το Συνταγματικό Κείμενο 1975/1986/2001 και οι διατάξεις των Συνταγματικών Πράξεων και Ψηφισμάτων, οι οποίες εξακολουθούν να ισχύουν σύμφωνα με το άρθρο 111 του Συντάγματος, καθώς και οι νόμοι αυξημένης δύναμης (άρθρο 107 του Συντάγματος).

Στην αντίστοιχη διάταξη³⁴ του άρθρου 2§1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης χρησιμοποιείται ο όρος «συνταγματική τάξη». Η έννοια του όρου αυτή είναι πολύ αμφίβολη. Ο H. Mangoldt υποστήριξε τη γνώμη, ότι ο όρος περιλαμβάνει «κάθε νόμο, ο οποίος ψηφίζεται κανονικά, δηλαδή σύμφωνα με τις διατάξεις του Συντάγματος». Η γνώμη αυτή, η οποία έθετε το θεμελιώδες δικαίωμα υπό την επιφύλαξη του νόμου, αποκρούστηκε ομόφωνα από τους άλλους συγγραφείς. Εν τούτοις, η πάγια νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου δέχεται, ότι συνταγματική τάξη υπό την έννοια της διατάξεως είναι «η συνταγματική έννομη τάξη, δηλαδή το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι είναι τυπικά και ουσιαστικά σύμφωνοι με το Σύνταγμα». Η νομολογία αυτή επικρίθηκε από την επιστήμη, γιατί θέτει κατ' ουσία το δικαίωμα υπό την επιφύλαξη του νόμου.

Στην Ελλάδα ουδέποτε δημιουργήθηκε αντίστοιχη διχογνωμία. Είναι προφανές ότι ο συντακτικός νομοθέτης ορίζοντας ως διαγραφόμενα όρια της άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων το Σύνταγμα και τους σύμφωνους με αυτό νόμους δεν παρέχει γενική επιφύλαξη νόμου. Ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί επικαλούμενος γενικά και αόριστα το Σύνταγμα να περιορίζει κάποιο δικαίωμα, για να ασκήσει τη νομοθετική του αρμοδιότητα με τη μορφή του περιορισμού των συνταγματικών δικαιωμάτων, θα πρέπει αυτό σε κάθε περίπτωση να προβλέπεται ρητά από σχετική συνταγματική διάταξη.

³² Α. Δημητρόπουλος, όπως παραπάνω (γενικό μέρος), σελ. 184 – 185.

³³ Β. Καράκωστας, όπως παραπάνω, σελ. 141.

³⁴ Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 132.

Σύμφωνα με την αρχή της συνταγματικής νομιμότητας³⁵, η γενικότερη δράση όλων των κοινωνιών του δικαίου, ιδιωτών και κρατικών οργάνων, πρέπει να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα και με τους σύμφωνα προς αυτό νόμους³⁶. Ως Σύνταγμα θα πρέπει να θεωρηθούν και οι θεμελιώδεις αρχές που αυτό καθιερώνει, όπως η δημοκρατική αρχή, η αρχή του κράτους δικαίου, η αρχή του κοινωνικού κράτους και η αρχή του σεβασμού της αξιοπρέπειας του ανθρώπου.

Αυτονόητο είναι ότι η άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων ή δράση των κρατικών οργάνων σε καμία περίπτωση δεν είναι υπεράνω του Συντάγματος και των νόμων, αλλά ρυθμίζονται από αυτούς. Η ανθρώπινη δράση σε όποια μορφή προσλαμβάνει, άρα και ανεξάρτητα από τη δράση που συνιστά άσκηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από το 5§1, οφείλει να εναρμονίζεται και να είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα και τους κανόνες του κοινού δικαίου που τους εξειδικεύουν και είναι σύμφωνοι με αυτό.

Στη συνέχεια, η διάταξη αυτή που καθιερώνει την οριοθέτηση της μη παραβίασης του Συντάγματος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως περιττή³⁷. Η συνταγματική αυτή επιταγή πρέπει να θεωρείται αυτονόητη για όλα τα συνταγματικά δικαιώματα. Πράγματι, η κατοχύρωση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και η συνταγματική διασφάλιση οποιουδήποτε θεμελιώδους δικαιώματος δεν παρέχουν εξουσία παραβίασης των συνταγματικών διατάξεων. Οι ίδιες οι συνταγματικές διατάξεις θέτουν ένα ευρύτερο μέσα στο οποίο το άτομο οφείλει να αναπτύσσει τη δράση του. Η αναγωγή επομένως του Συντάγματος σε γενική οριοθέτηση της άσκησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν προκύπτει απλά και μόνο από το άρθρο 5§1, το οποίο οπωσδήποτε αναγνωρίζει αυτή την οριοθέτηση. Θα υπήρχε έστω και αν το Σύνταγμα δεν την ανέγραφε ρητά. Προκύπτει άλλωστε και από τη γενική υποχρέωση σεβασμού του Συντάγματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 120§2³⁸.

³⁵ Α. Δημητρόπουλος, όπως παραπάνω (γενικό μέρος), σελ. 177.

³⁶ Αντίθετη άποψη υποστηρίζεται από τον Β. Καράκωστα: «Δεν εκτείνεται, όμως, ο περιορισμός και σε διατάξεις κοινών νόμων ή κανονιστικών διοικητικών πράξεων, έστω και αν οι κανόνες που έχουν τεθεί με αυτούς ανήκουν στην ύλη του Συνταγματικού δικαίου. Δεν εκτείνεται επίσης ο περιορισμός, ούτε σε διατάξεις ή κανόνες (διεθνών συμβάσεων κλπ) που, με τις προϋποθέσεις του άρθρου 28§1 του Συντάγματος, έχουν υπερνομοθετική αλλά και υποσυνταγματική, τυπική ισχύ». Β. Καράκωστας, όπως παραπάνω, σελ. 141.

³⁷ Α. Δημητρόπουλος, όπως παραπάνω (γενικό μέρος), σελ. 177 – 178.

³⁸ Άρθρο 120§2: «Ο σεβασμός στο Σύνταγμα και τους νόμους που συμφωνούν με αυτό και η αφοσίωση στην Πατρίδα και τη Δημοκρατία αποτελούν θεμελιώδη υποχρέωση όλων των Ελλήνων».

Ειδική μνεία οφείλεται να γίνει στο πλαίσιο της ενασχόλησης με το Σύνταγμα ως οριοθέτηση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στα διάταξη του άρθρου 5§1 στους *ειδικούς περιορισμούς της οικονομικής ελευθερίας*, η οποία θεμελιώνεται στο άρθρο 5§1.

Στην περίπτωση της οικονομικής ελευθερίας ο συντακτικός νομοθέτης καθιέρωσε σημαντικότερο περιορισμό της στο άρθρο 106§1 και §3³⁹, θεσπίζοντας ουσιαστικά τον κρατικό παρεμβατισμό, ενώ η διάταξη της §2⁴⁰ θεσπίζει ρητά περιορισμούς της ιδιωτικής οικονομικής ελευθερίας απαγορεύοντας την κατάχρηση της ιδιωτικής οικονομικής ελευθερίας, η οποία θα απέβαινε σε βάρος της ελευθερίας, της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και της οικονομίας. Σχετική είναι η απόφαση⁴¹ του Συμβουλίου της Επικρατείας σύμφωνα με την οποία η θέσπιση νέων κριτηρίων για τη χορήγηση αδειών κυκλοφορίας φορτηγών αυτοκινήτων δημόσιας χρήσης δεν αντίκειται στα άρθρα 5 και 106 του Συντάγματος, δεδομένου ότι πρόκειται για περιορισμούς στον τομέα των συγκοινωνιών όπου προηγείται η εξυπηρέτηση του κοινωνικού συμφέροντος.

Οι διατάξεις⁴² προβλέπουν κυρίως δύο μορφές παρέμβασης του Κράτους στην οικονομία και συγκεκριμένα τον οικονομικό προγραμματισμό και συντονισμό και την εξαγορά επιχειρήσεων ή την αναγκαστική συμμετοχή αυτού ή άλλων δημόσιων φορών σ' αυτές. Ως δημόσιοι φορείς εννοούνται προφανώς Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου και Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου ελεγχόμενα πλήρως από το κράτος.

Η διάταξη του άρθρου 106§3 καθορίζει περιοριστικά τις περιπτώσεις της; Εξαγοράς των επιχειρήσεων ή της αναγκαστικής συμμετοχής σε αυτές. Ειδικότερα, αυτή επιτρέπει την εξαγορά ή την αναγκαστική συμμετοχή στις περιπτώσεις όπου οι επιχειρήσεις έχουν το χαρακτήρα μονοπωλίου ή έχουν ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου ή έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο. Συνεπώς, είναι ανεπίτρεπτη η εξαγορά ή η αναγκαστική συμμετοχή για οποιοδήποτε άλλο λόγο γενικού συμφέροντος, καθώς η

³⁹ Άρθρο 106§3: «Με την επιφύλαξη της προστασίας που παρέχεται από το άρθρο 107ως προς την επανεξαγωγή κεφαλαίων εξωτερικού, μπορεί να ρυθμίζονται με νόμο τα σχετικά με την εξαγορά επιχειρήσεων ή την αναγκαστική συμμετοχή σ' αυτές του Κράτους ή άλλων δημόσιων φορέων, εφόσον οι επιχειρήσεις αυτές έχουν χαρακτήρα μονοπωλίου ή ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, ή έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο».

⁴⁰ Άρθρο 106§2: «Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας».

⁴¹ Συμβούλιο της Επικρατείας 54/1979, Το Σύνταγμα 5, σελ. 302 επ.

⁴² Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 135 – 142.

ρήτρα του γενικού συμφέροντος, η οποία περιλαμβάνεται στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 106, καλύπτει ρητά μόνο τον οικονομικό προγραμματισμό και συντονισμό και όχι τέτοιες κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομική ζωή.

Όπως ισχύει και σε κάθε περίπτωση περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων, οι νομοθετικοί περιορισμοί της οικονομικής ελευθερίας, οι οποίοι καθιερώνονται από τις διατάξεις του άρθρου 106§1 – 3 του Συντάγματος, δεν μπορούν να προσβάλλουν τον πυρήνα αυτής. Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία αποτελεί πράγματι τη βάση του συστήματος της Χώρας, την οποία δεν μπορούν να θίγουν οι παρεμβάσεις του Κράτους στην οικονομική ζωή.

Οι διατάξεις του Ν. 1386/1983⁴³, οι οποίες προβλέπουν την οικονομική εξυγίανση ορισμένων επιχειρήσεων (των λεγόμενων «προβληματικών επιχειρήσεων»), δεν είναι αντισυνταγματικές. Γιατί οι διατάξεις αυτές καλύπτονται πλήρως από τη διάταξη του άρθρου 5§1 σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 106 του Συντάγματος, καθώς και από άλλες διατάξεις, όπως για παράδειγμα του άρθρου 22§1⁴⁴ που καθιερώνει την υποχρέωση του Κράτους για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών. Είναι αυτονόητο ότι ζήτημα συμφωνίας των διατάξεων με την οικονομική ελευθερία της ενδιαφερόμενης επιχείρησης τίθεται μόνο στην περίπτωση της υπαγωγής της σε αυτές μετά από αίτηση των πιστωτών ή του συνδίκου της πτώχευσης.

Αντίθετα, θα ήταν προφανώς αντισυνταγματικές οι διατάξεις, οι οποίες θα καθιέρωναν μία «κοινωνικοποίηση» των ιδιωτικών επιχειρήσεων ανάλογη με εκείνη, την οποία καθιερώνει ο Ν. 1365/1983 προκειμένου για τις επιχειρήσεις δημόσιου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας. Ειδικότερα, θα έθιγε αναμφίβολα την ουσία της οικονομικής ελευθερίας μία ρύθμιση κατά την οποία θα συμμετείχαν ενεργά στη διοίκηση μίας ιδιωτικής επιχείρησης πρόσωπα μη οριζόμενα από τον κύριο αυτής.

⁴³ Ο νόμος αυτός ίδρυσε τον «Οργανισμό Οικονομικής Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων» (ΟΑΕ), ο οποίος λειτουργεί υπό τη μορφή της Ανώνυμης Εταιρείας για την εξυγίανση υπερχρεωμένων επιχειρήσεων. Η υπαγωγή στον ΟΑΕ γίνεται με πράξη του υπουργού εθνικής οικονομίας που εκδίδεται μετά από γνώμη επιτροπής και εφόσον συγκεντρώνονται οι χρηματοοικονομικές προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος. Ο νόμος παρέχει τη δυνατότητα ανάληψης της διοίκησης της υπό εξυγίανση επιχείρησης από τον ΟΑΕ. Προβλέπεται επίσης η αναγκαστική αύξηση του κεφαλαίου και η μετοχοποίηση των οφειλών της επιχείρησης.

⁴⁴ Άρθρο 22§1: «Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζομένου αγροτικού και αστικού πληθυσμού. Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας».

 Τα χρηστά ήθη:

Η Τρίτη και τελευταία οριοθέτηση που κατοχυρώνεται στο άρθρο 5§1 είναι τα χρηστά ήθη. Η διάταξη αυτή αντικατέστησε τον όρο «ηθικός νόμος», τον οποίο χρησιμοποιούσε το Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος σύμφωνα με το γερμανικό πρότυπο με τον όρο «χρηστά ήθη».

Η ρήτρα των χρηστών ηθών περιορίζει την έκταση της συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, χωρίς όμως να θεσπίζει καθεαυτή μία γενική απαγόρευση της ανήθικης συμπεριφοράς⁴⁵. Μια τόσο γενική και αόριστη απαγόρευση θα αναιρούσε ουσιαστικά τον κανόνα πως ό, τι δεν απαγορεύεται ρητά επιτρέπεται, ενώ θα ερχόταν σε αντίθεση και με την προστατευτική των μειοψηφιών και μειονοτήτων λειτουργία των ατομικών δικαιωμάτων, αφού θα αναγόρευε σε υποχρεωτικό κριτήριο συμπεριφοράς τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις. Επομένως, η ρήτρα αυτή δεν περιορίζει η ίδια ευθέως την ελευθερία του ατόμου⁴⁶, αλλά απλώς δίνει στο νομοθέτη τη δυνατότητα να επιβάλλει περιορισμούς, προκειμένου να προστατεύσει τα χρηστά ήθη, έστω και αν κατά τα άλλα η συνταγματικότητα των περιορισμών θα ήταν καθεαυτή αμφίβολη.

Τα χρηστά ήθη είναι μία αόριστη νομική έννοια. Ωστόσο, το Σύνταγμα επιβάλλει την μη παραβίαση αυτών. Δηλαδή, με επίγνωση ότι πρόκειται για αόριστη νομική έννοια, αναγνωρίζει ότι απορρέουν απευθείας από αυτό κανόνες του αντικειμενικού δικαίου μπροστά στους οποίους πρέπει να υποχωρήσει το θεμελιώδες δικαίωμα.

Το κριτήριο καθορισμού της έννοιας των χρηστών ηθών οφείλει να είναι γενικό. Έτσι, ως χρηστά ήθη νοούνται οι κάθε φορά γενικά αποδεκτοί ή κρατούντες ηθικοί κανόνες⁴⁷. Με αυτή την έννοια οι ηθικές αντιλήψεις του εφαρμοστή του Συντάγματος ή των ενδιαφερομένων προσώπων ή ορισμένων κοινωνικών ομάδων δε λαμβάνονται υπόψη κατά την κρίση του ζητήματος της συμφωνίας ή όχι μίας ανθρώπινης ενέργειας με τα χρηστά ήθη. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, αποφασιστική σημασία έχουν μόνο οι ηθικές αντιλήψεις του ελληνικού λαού.

⁴⁵ Κ. Χρυσόγονος, *όπως παραπάνω*, σελ. 170 – 172.

⁴⁶ *Contra* Μονοπρόσωπο Πρωτοδικείο Αθηνών 17115/1988, Νομικό Βήμα 37, 1989, σελ 270. «Έστω και αν κίνητρο του δημιουργού κινηματογραφικής ταινίας, που επιχειρεί την αναπαράσταση της ζωής του Ιησού Χριστού, υπήρξε η καλλιτεχνική δημιουργία, δεν υπάρχει προστατευόμενο δικαίωμα που θα μπορούσε να τεθεί ως αντιμέτωπο του δικαιώματος της προσωπικότητας εκείνων, των οποίων προσβάλλεται το θρησκευτικό συναίσθημα από την ταινία αυτή που διακωμωδεί και χλευάζει το Χριστό».

⁴⁷ Α. Ράικος, *όπως παραπάνω*, σελ. 162 – 168.

Ωστόσο, επειδή οι ηθικές αντιλήψεις ενός λαού μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου πρέπει κάθε φορά να διαπιστώνεται ο ηθικός κανόνας, ο οποίος αναγνωρίζεται γενικά και συνεπώς ισχύει κατά το χρόνο της κρίσης μιας συγκεκριμένης περίπτωσης. Επίσης, τα χρηστά ήθη είναι ηθικοί κανόνες, οι οποίοι ρυθμίζουν την εξωτερική (κοινωνική) και όχι την εσωτερική συμπεριφορά (τις σκέψεις) των ατόμων.

Στη συνέχεια πρέπει να διευκρινιστεί ότι η έννοια των χρηστών ηθών δεν μπορεί να προσδιορισθεί με βάση κάποιο προϋπάρχοντα εξωσυνταγματικό κώδικα ηθικών αξιών, όπως για παράδειγμα οι περί ηθικής αντιλήψεις της εκκλησίας ή οι σχετικές διδασκαλίες της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, ενόψει του ότι κατά τεκμήριο τις ασπάζονται οι συντριπτικά περισσότεροι Έλληνες⁴⁸. Αν ο συντακτικός νομοθέτης ήθελε να υιοθετήσει ένα τέτοιο κώδικα ηθικών αξιών θα μπορούσε να το πράξει ευθέως και ρητά. Εφόσον κάτι τέτοιο δεν συνέβη, δεν επιτρέπεται η μέσω της ερμηνείας συνταγματοποίηση οποιουδήποτε προϋπάρχοντος κώδικα ή συστήματος, χωρίς την παραπέρα εξέτασή του. Επομένως, η έννοια των χρηστών ηθών είναι εμπειρικά προσδιορίσιμη κατά περίπτωση με βάση της κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις.

Σύμφωνα μάλιστα με διατυπωμένη άποψη του Αρείου Πάγου⁴⁹, η ανάπτυξη της προσωπικότητας πρέπει να μην αντίκειται «στις επιταγές της επικρατούσας κοινωνικής και συναλλακτικής ηθικής και στις θεμελιώδεις ηθικές και οικονομικές αντιλήψεις του μέσης ηθικής κοινωνικού ανθρώπου και να μην οδηγεί σε καταφώρως άδικα και αντικοινωνικά αποτελέσματα». Εξάλλου το ασφαλέστερο κριτήριο για τη διάγνωση των αντιλήψεων του μέσου κοινωνικού ανθρώπου θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι απορρέει από την έκφραση του νομιμοποιημένου κοινοβουλευτικού νομοθέτη, ο οποίος, θεωρητικά τουλάχιστον, εκφράζει με τον πιο οργανωμένο και αυθεντικό τρόπο τη συγκεκριμένη κοινωνία και τις επικρατούσες σε αυτή αντιλήψεις.

Ακόμη, αυτό το οποίο πρέπει πάντοτε να παρακολουθεί τη σκέψη μας ως προς την έννοια των χρηστών ηθών είναι ότι η επίκληση τους δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρόσχημα για την άνωθεν επιβολή συγκεκριμένων προτύπων κοινωνικής συμπεριφοράς που οδηγούν στην ισοπέδωση της προσωπικότητας

⁴⁸ Η αντίθετη άποψη υποστηρίζεται από τον Α. Ράικο ο οποίος υποστηρίζει ότι «προέχον κριτήριο καθορισμού των χρηστών ηθών είναι αναμφίβολα η ηθική της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας, από την οποία επηρεάζεται ή, τουλάχιστο, τεκμαίρεται ότι επηρεάζεται η μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού». Α. Ράικος, όπως παραπάνω, σελ. 165.

⁴⁹ Αρειος Πάγος (Τμήμα Α') 717/1985, Νομικό Βήμα 34, 1986, σελ. 560 επ.

καθενός ατόμου. Έτσι οι συμπεριφορές των ατόμων όσο και αν αποκλίνουν, εφόσον παραμένουν στην ιδιωτική – ατομική σφαίρα και δεν προσλαμβάνουν οποιαδήποτε ευρύτερη, δημόσια σημασία δεν μπορούν κατ' αρχήν να αξιολογηθούν υπό το πρίσμα των χρηστών ηθών, ούτε βέβαια να αποτελέσουν αντικείμενο νομοθετικών περιορισμών πάνω σε αυτή τη βάση. Στο πλαίσιο αυτό επομένως θα μπορούσε να γίνει λόγος για «δικαίωμα στη διαφορετικότητα».

Εκτός από το άρθρο 5§1 όπου κατοχυρώνεται ρητά η απαγόρευση προσβολής των χρηστών ηθών και πέρα από την αναγνωρισμένη γενική εφαρμογή της οριοθέτησης, το Σύνταγμα προβλέπει τα χρηστά ήθη και ως όριο της ελευθερίας της λατρείας⁵⁰ και της δημοσιότητας των δικαστικών συνεδριάσεων⁵¹. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις δεν πρόκειται για προσυνταγματικό ή υπερσυνταγματικό δίκαιο, αλλά για ηθικές αντιλήψεις, τις οποίες προσδιορίζουν οι σε κάθε περίοδο ισχύοντες νόμοι (κυρίως οι ποινικοί νόμοι), μέσα όμως στα όρια που διαγράφει το Σύνταγμα. Για παράδειγμα, σύμφωνα με απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας⁵², δεν αντίκειται στα χρηστά ήθη η ίδρυση και λειτουργία κέντρων γυμνιστών, αντίκειται όμως η ως «γάμος» χαρακτηριζόμενη νομική συνένωση μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου.

Ομοίως με τις οριοθετήσεις των «δικαιωμάτων των άλλων» και του «Συντάγματος», με τη χρήση της έννοιας των «χρηστών ηθών» δεν παρέχει εξουσιοδότηση στο κοινό νομοθέτη να εισάγει, είτε ορίζοντας την έννοια των χρηστών ηθών, είτε με οποιοδήποτε άλλο τρόπο, περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών αποσκοπεί στην αποτροπή κάθε ανήθικης άσκησης θεμελιώδους δικαιώματος. Κατά αυτό τον τρόπο δεν δεσμεύονται μόνο τα άτομα κατά την άσκηση του γενικού θεμελιώδους δικαιώματος αλλά και η ίδια η κρατική και κυρίως η νομοθετική εξουσία. Η δέσμευση αυτή της νομοθετικής εξουσίας είναι διττή. Αφενός, αυτή οφείλει να καθιερώνει τις αναγκαίες κυρώσεις για την προστασία των χρηστών ηθών και αφετέρου ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να ψηφίζει νόμους αντίθετους με τα χρηστά ήθη.

⁵⁰ Άρθρο 13§2: «Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται».

⁵¹ Άρθρο 93§2: «Οι συνεδριάσεις κάθε δικαστηρίου είναι δημόσιες, εκτός αν το δικαστήριο κρίνει με απόφαση του ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή ότι συντρέχουν ειδικοί λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των διαδίκων».

⁵² Συμβούλιο της Επικρατείας 2422/1985 (τμήμα Δ'), Το Σύνταγμα 1986/86 (88). «Οι διατάξεις του Ν. 1399/1983, που προβλέπουν τις προϋποθέσεις λειτουργίας κέντρων γυμνιστών, κινούνται εντός των ορίων τα οποία διαγράφουν οι κανόνες της κρατούσας κοινωνικής ηθικής, ως είναι διαμορφωμένοι κατά το χρόνο της θεσπίσεως του ως άνω νόμου, την τήρηση των οποίων επιτάσσουν ρητά διατάξεις του ισχύοντος Συντάγματος».

Συμπέρασμα

Η ρύθμιση⁵³ των ατομικών ελευθεριών συνίσταται στον καθορισμό του περιεχομένου τους, του τρόπου άσκησης τους, καθώς και των εγγυήσεων που την καθιστούν εφικτή.

Έτσι, λοιπόν, η διάταξη του άρθρου 5§1 ρυθμίζει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η ελευθερία⁵⁴ αυτή σημαίνει την ευχέρεια του ανθρώπου να αναπτύσσει το σύνολο των ιδιοτήτων του, ικανοτήτων και καταστάσεων, που αφενός μεν προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως έλλογου και συνειδητού όντος, αφετέρου εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει επίσης ότι το άτομο δεν εμποδίζεται από τα κρατικά όργανα αλλά ούτε και από τους ιδιώτες κατά την άσκηση του δικαιώματός του. Ακόμη το Σύνταγμα επιχειρεί μία κατηγοριοποίηση των χώρων όπου το άτομο αναπτύσσει την προσωπικότητά του και έτσι ορίζει ότι το άτομο είναι ελεύθερο να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας.

Φορείς των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τη διάταξη του άρθρου 5§1 είναι όλοι οι άνθρωποι που βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια, Έλληνες και αλλοδαποί. Στο σημείο αυτό όμως πρέπει να γίνεται η διάκριση ότι ως προς την ελεύθερη συμμετοχή στην πολιτική ζωή της χώρας αυτή προφανώς κατοχυρώνεται μόνο υπέρ των Ελλήνων πολιτών. Ακόμη φορείς των δικαιωμάτων που απορρέουν από το 5§1, όσα από αυτά προσιδιάζουν στη φύση τους, είναι τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού αλλά και δημοσίου δικαίου.

Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση οι κατοχυρούμενες από το Σύνταγμα ελευθερίες δεν μπορούν να είναι απεριόριστες. Είναι απαραίτητη μία «προσαρμογή⁵⁵» - όχι με την έννοια της σχετικοποίησης, δηλαδή της συρρίκνωσης των ατομικών ελευθεριών – αλλά της οριοθέτησης. Κάθε δικαίωμα πρέπει να ασκείται εντός κάποιων ορίων πέρα από τα οποία η συμπεριφορά του ατόμου είναι απαγορευμένη. Στην περίπτωση των δικαιωμάτων του άρθρου 5§1 το Σύνταγμα θέτει τρεις οριοθετήσεις τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη.

⁵³ Α. Μάνεσης, *όπως παραπάνω*, σελ. 57.

⁵⁴ Κ. Χρυσόγονος, *όπως παραπάνω*, σελ. 168.

⁵⁵ Το Σύνταγμα, Τριμηνιαία Επιθεώρηση Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξεως, Ιούλιος – Σεπτέμβριος, τεύχος 3^ο, έτος ΣΤ' 1980, Ι. Καραγιαννοπούλου – Λελούδα, «Σύγχρονη μορφή των ορίων των Ατομικών Ελευθεριών», σελ. 567 επ.

Ως δικαιώματα των άλλων νοούνται όλα γενικότερα τα δικαιώματα που απορρέουν από το δημόσιο και το ιδιωτικό δίκαιο, τα οποία έχουν αναμφίβολο συνταγματικό έρεισμα, και όχι μόνο τα όμοια δικαιώματα του άρθρου 5§1. Ως άλλοι νοούνται όλα τα πρόσωπα φυσικά και νομικά, δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου.

Ως Σύνταγμα θα πρέπει να θεωρηθεί το σύνολο των κανόνων που απορρέουν από το συνταγματικό κείμενο, οι λοιπές πράξεις συνταγματικής ισχύος, οι γενικές αρχές που καθιερώνονται από το Σύνταγμα, όπως και οι σύμφωνοι με αυτό νόμοι.

Ως χρηστά ήθη πρέπει να εκλαμβάνονται οι κανόνες κοινωνικής ηθικής με το περιεχόμενο που δίνουν σ' αυτούς τα διδάγματα της κοινής πείρας. Τα χρηστά ήθη είναι μία αόριστη νομική έννοια, η οποία διαπνέει το σύνολο του δικαίου και προσλαμβάνει διαφορετικό περιεχόμενο σε κάθε επιμέρους τομέα.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι οι τρεις αυτές οριοθετήσεις γίνεται δεκτό ότι ισχύουν για κάθε δικαίωμα. Με αυτές δεν παρέχεται εξουσιοδότηση στο κοινό νομοθέτη να εισάγει με οποιοδήποτε τρόπο περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι οριοθετήσεις αυτές θέτουν το όριο της συμπεριφοράς των προσώπων, φυσικών και νομικών, και θεωρούνται εν πολλοίς αυτονόητες καθώς σε μία ευνομούμενη και ηθικώς ανεπτυγμένη πολιτεία σε καμία περίπτωση δεν νοείται η ελευθερία του ατόμου να παραβιάζει το Σύνταγμα που άλλωστε είναι αυτό το οποίο κατοχυρώνει τα δικαιώματα όλων των προσώπων.

Περίληψη

Η διάταξη του άρθρου 5§1 κατοχυρώνει το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Το δικαίωμα αυτό αφορά ουσιαστικά κάθε εκδήλωση της ανθρώπινης ζωής, όπως προκύπτει από τον καθορισμό των χώρων από τη διάταξη στους οποίους ασκείται το δικαίωμα αυτό - κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό. Ωστόσο, η ελευθερία του ανθρώπου δεν μπορεί να είναι απεριόριστη εφόσον ζει μέσα σε μία οργανωμένη κοινωνία γι' αυτό στη διάταξη του άρθρου 5§1 ο συνταγματικός νομοθέτης ορίζει ότι δεν πρέπει να παραβιάζονται τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη. Η τριάδα αυτή των οριοθετήσεων αφορά όχι μόνο τα δικαιώματα της διάταξης του άρθρου 5§1 αλλά κάθε συνταγματικά κατοχυρούμενο δικαίωμα.

Abstract

The provision of the clause of law 5§1 consolidates the individual's right to a free personality development. This right substantially concerns every aspect of human life, as it arises from the definition of eras, according to the above provision, to which this right – social, economical and political – applies. Nevertheless, the individual's freedom cannot be bound – less since he/she lives in an organized society, thus with the provision of the clause of law 5§1 the constitutional legislator defines that the rights of others, the Constitution and the virtuous customs must not be violated. This triad of boundaries concerns not only the rights of the provision of the clause of law 5§1 but also every other constitutionally consolidated right.

Λέξεις – Κλειδιά

Δικαίωμα - Ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας – Κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή – Οριοθέτηση – Δικαιώματα των άλλων – Σύνταγμα – Χρηστά ήθη.

Key - Words

Right – Free personality development – Social, economical and political life – Boundary - Rights of others – Constitution – Virtuous customs.

Βιβλιογραφία

- Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991 Αθήνα – Κομοτηνή.
- Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Β', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991 Αθήνα – Κομοτηνή.
- Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005 Αθήνα – Θεσσαλονίκη.
- Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος: Μητρικά Δικαιώματα – Φυσική Υπόσταση, εκδ. Σάκκουλα, 2007 Αθήνα – Θεσσαλονίκη.
- Β. Καράκωστας, Το Σύνταγμα Ερμηνευτικά Σχόλια – Νομολογία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006 Αθήνα.
- Α. Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα, Α' Ατομικές Ελευθερίες, εκδ. Σάκκουλα, 1982 Θεσσαλονίκη.
- Π. Παραράς, Σύνταγμα 1975 – Corpus I άρθρα 1 – 50, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1982 Αθήνα – Κομοτηνή.
- Α. Ράικος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (κατά το Σύνταγμα του 1975), Τόμος Β', Τα θεμελιώδη Δικαιώματα, Τεύχος Β', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1984 Αθήνα.
- Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002 Αθήνα – Κομοτηνή.

- Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Revue Hellénique des droits de l' homme*, 18, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003 Αθήνα – Κομοτηνή, Broylant, Bruxelles.
- Το Σύνταγμα, Τριμηνιαία Επιθεώρηση Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξεως, Ιούλιος – Σεπτέμβριος, τεύχος 3^ο, έτος ΣΤ' 1980.
- Το Σύνταγμα, Τριμηνιαία Επιθεώρηση Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξεως, Απρίλιος - Ιούνιος, τεύχος 2^ο, έτος Ζ' 1981.

 Ιστοσελίδες:

- www.law.uoa.gr/~admitrop
- www.dsa.gr

 Νομολογία:

- Συμβούλιο της Επικρατείας 54/1979, Το Σύνταγμα 5.
- Συμβούλιο της Επικρατείας 2422/1985 (τμήμα Δ'), Το Σύνταγμα 1986/86.
- Άρειος Πάγος (Τμήμα Α') 717/1985, 1986 Νομικό Βήμα 34.
- Μονοπρόσωπο Πρωτοδικείο Αθηνών 17115/1988, 1989 Νομικό Βήμα 37.